

Anmeldelser

Frits Nicolaisen, red.: Gammel Estrup. Randers Amts Historiske Samfunds Herregårdsserie nr. 3, 1993. 220 s., 248 kr. (medlemmer 186 kr.).

Randers Amts Historiske Samfund har tidligere udgivet monografier om godserne Fusingø og Rosenholm (anmeldt i *Fortid og Nutid* 1990, s. 226, og 1992, s. 61). Dette tredje bind i herregårdsserien omhandler Gammel Estrup, hvis historie følges fra de første oplysninger om godset i 1300-tallet frem til dets opløsning i 1920'erne og oprettelsen af Jyllands Herregårdsmuseum.

Bogen om Gammel Estrup følger mønstret fra de to tidligere godsmonografier. I bogens i alt ni kapitler, der er skrevet af fagfolk på hver deres felt, får vi i et enkelt og letlæst sprog en særdeles kyndig beskrivelse af bygningshistorie, inventar, interiører m.v., godsets ejere gennem 600 år, herunder et særskilt kapitel om den navnkundige Eske Brock, og Gammel Estrup som godscentrum. Der indledes med et kapitel om selve herregårdens bygningshistorie (avlsgårdens bygninger behandles for sig i et senere kapitel), hvor bygningshistorikeren N.J. Israelsen skildrer dels Lave Brocks vandborg fra slutningen af 1400-tallet, dels Eske Brocks og svigersønnen Jørgen Skeels byggeaktiviteter i begyndelsen af 1600-tallet, som i sine grundtræk gav herregården dens nuværende udseende.

I det følgende kapitel om Gammel Estrups ejere portrætterer Vibeke Nielsen de personer, der i de 600 år har beboet herregården, og som alle er i familie med hinanden, da godset aldrig er blevet handlet. Godset er altid gået i arv, de første 300 år i slægten Brock og dernæst, da Brockslægtens mandslinie uddøde med Eske Brock i 1625, de følgende 300 år i slægten Skeel (Scheel). Her berettes levende om ejernes arbejde med godset Gammel Estrup, deres politiske virke i statens tjeneste, deres familieforhold m.v. – bl.a. fascinerer beskrivelsen af den såkaldte »vilde greve« Jørgen Scheel, der med sin hang til luksus og selskabelighed i begyndelsen af 1800-tallet på få år formåede alt, hvad hans forgængere havde samlet gennem generationer.

Eske Brock, vel den kendteste af Gammel Estrups ejere, får et kapitel for sig, hvor Hans Bjørn på grundlag af de berømte dagbøger tegner et levende og helstøbt billede af rigsråden

og godsejeren Eske Brock som indbegrebet af en renæssanceherremand. Kendt er måske især dagbøgernes mange kors til angivelse af rusens styrke, men dagbøgerne er først og fremmest en guldgrube til beskrivelse af en dansk højadelsmands liv og levned i begyndelsen af 1600-tallet. Vi følger hans virke som lensmand på Dronningborg og hans rejser til herredagene i København, og vi får et godt indblik i hans nære forhold til kongen, som han tjente loyalt i alle årene efter sin udnævnelse til rigsråd ved Christian IV's regeringsovertagelse i 1596. Men dagbøgernes mange oplysninger om indtægter og udgifter, godshandler, køb og salg af stude og meget mere afslører tydeligt, at Eske Brock først og sidst var godsejer og nøje fulgte med i driften af sine godser, ikke mindst Gammel Estrup. Eske Brock var godssamler af format og blev ved bl.a. – måske knap så sympatisk – at udnytte betrængte og forgældede standsfællers situation sin tids rigeste godsejer. Det er derfor nok at tage munden lidt for fuld at udnævne Eske Brock til en typisk dansk adelsmand på Christian IV's tid, man bør nok nøjes med at gøre ham til eksponent for dansk højadel. Men denne får man til gengæld et fortrinligt indtryk af gennem Hans Bjørns detaljerede og nuancerede portræt af Eske Brock, der samtidig giver et godt indblik i datidens almindelige samfundsudvikling.

Kapitlerne om ejerhistorien og Eske Brock indeholder en del spredte oplysninger om godshistorien. Denne beskrives i det følgende i sammenhæng af Carsten Porskrog Rasmussen, der i kapitlet om Gammel Estrup som godscentrum giver en klar og overskuelig fremstilling af godskompleksets historie fra dets oprindelse i 1300-tallet over Lave Brocks erhvervelser i 1400-tallet, arvesplittelsen i 1500-tallet og Eske Brocks genskabelse og forøgelse af godset frem til dets endelige splittelse i kølvandet på lensafløsningen 1919. Gammel Estrup var hverken Brockernes eller Skeelerne eneste besiddelse, og flere af ejerne (bl.a. Eske Brock og Christen Skeel den Rige) hørte til landets rigeste godsjere, hvilket forfatteren bl.a. illustrerer ved at tage læseren med på en pædagogisk ridetur med grev Christen Skeel for at afprøve udsagnet om, at »Skeelerne kunne ride fra Grenå til Viborg på egen jord« – og det kunne Christen Skeel næsten, idet hans grevskab næst efter Frijsenborg var den største koncentration af jord, som én ejer havde i samme del af landet. Det var dette godsim-

perium, som den ovennævnte »vilde greve« ved overforbrug og gældsstiftelse satte over styr, så kun Gammel Estrup blev tilbage til hans efterkommere.

Endnu på Eske Brocks tid lå hovedværdien i godsdriften i afgifterne fra fæstegodset, og intet tyder på nogen større interesse i at udvide driften af hovedgårdsmarkerne. Derimod spillede – som dagbøgerne viser – studeavlen en dominerende rolle på Gammel Estrup, hvilket også var tilfældet senere hen i Skeelernes tid, hvor hovedgårdsmarkerne ikke blev udvidet væsentligt i tiden frem til landboreformerne, som i øvrigt fik en lidt træg start på Gammel Estrup.

I naturlig forlængelse af godshistorien og af Gammel Estrup som landbrugsbedrift følger Svend Nielsens kapitel om avlsgårdens bygningshistorie, som ingen tidligere har vist større interesse, skønt den var en væsentlig del af forudsætningen for det liv, der udfoldede sig på og omkring herregården. Trods killemæssige vanskeligheder lykkes det her at tegne et klart billede af udviklingen, så vi for første gang får en velfunderet og samlet beskrivelse af Gammel Estrups avlsbygninger, hvoraf de ældste rækker tilbage til Eske Brocks tid i begyndelsen af 1600-tallet. Også enkelte myter aflives undervejs, bl.a. bliver en række »skydeskår« i en af længerne til det, de er: ventilations- og lysåbninger!

De to følgende kapitler omhandler interiør, inventar og ejerportrætter på Gammel Estrup. Vibeke Nielsen skriver om stuklofterne, der som meget andet i hovedbygningen stammer fra 1700-tallet, om malerarbejder udført af Christian Ulrik Milan, som er et eksempel på den i 1700-tallet hyppigt forekommende blanding af håndværker og kunstner, om Jørgen Skeels berømte flamske gobeliner, der viser hans otte herregårde, om tapeter og meget andet – også fra de rum, der ikke er tilgængelige for publikum. Merete Bergild og Jens Jensen beretter om Gammel Estrups ejerportrætter 1612–1781 og om de to Skeel-epitafier i henholdsvis Århus domkirke og Auning kirke. Portrætterne beskrives, og de pågældende kunstnere biograferes. Interessant er det, at rækken af ejerportrætter viser, at Gammel Estrups ejere var på forkant med udviklingen, idet de lod sig portrættere i overensstemmelse med de nyeste strømninger inden for portrætkunsten. Disse to kapitler rummer som de øvrige mange fine illustrationer, heraf en del i farver, langt overvejende nyoptagelser foretaget af fotograf Poul Pedersen – hvad der ikke mindst er værdifuldt for de rum, hvortil vi andre ikke har adgang.

I et kort kapitel gennemgår Vibeke Nielsen Gammel Estrups haveanlæg, der formentlig oprindeligt har været en renæssancehave an-

lagt i forbindelse med Eske Brocks og Jørgen Skeels byggerier i begyndelsen af 1600-tallet, men som fik sin nuværende barokudformning i 1720'erne, da de to orangerier blev opført. Vibeke Nielsen afrunder også bogen med et kapitel om museumstiden på Gammel Estrup, der giver et kort indblik i museets etablering og et rids af udviklingen siden da. – Som sig hør og bør afsluttes bogen med sted- og personregister.

Der er grund til at gratulere såvel redaktør som forfattere med resultatet – en lettilgængelig, men samtidig indgående og dækkende fremstilling af alle sider af herregården Gammel Estrups interessante historie.

Jens Villiam Jensen

Bo Fritzboeger: Kulturskoven. Dansk skovbrug fra oldtid til nutid. Gyldendal 1994. 424 s., 398 kr.

Der er grund til at glæde sig over Bo Fritzboegers grundige og omfattende fremstilling af de danske skoves historie. Med titlen indikerer forfatteren den betydning, den almindelige politiske historie og kulturhistorien har haft for de danske skoves udvikling og fremtræden i dag. Med undertitlen *Dansk skovbrug fra oldtid til nutid* understreges desuden betydningen af skovbrugets udvikling til et selvstændigt erhverv, efter at skovene længe havde været godsejernes og kongernes »legeplads«. Helt op imod vort århundrede var skovene baggrund for kongelige og andre mondæne jagter. Vi får gennem bogen et udmærket indtryk af, hvordan adel og konger tumlede sig i jagtens glæder.

Bogen er i øvrigt præget af mange og interessante kildecitater, men også så mange, at mængden til sidst trætter. En del kunne med fordel være udeladt, da de ikke fremstår som en integreret del af brødteksten.

Som læser får man et godt indblik i, hvordan samfundets voksende ansvarsfølelse for skovenes beståen resulterede i de første skovforordninger fra 1670. Siden fortsatte forordningerne i en lind strøm. Det var tydeligvis vanskeligt at få forordningerne og især deres forbud mod ulovlig hugst efterlevet trods et utal af retssager og strenge straffe.

Med Johan Georg von Langens komme til landet i 1763 tager en meget bevidst skovdykningsindsats sin begyndelse. Hans virke behandles udførligt. Selv om hans planer allerede to år efter hans død blev fejlet af bordet af økonomiske grunde, fik hans arbejde stor betydning for skovens udbredelse, det gælder

ikke mindst hans storstilede plantninger, der var i en målestok, der ikke tidligere var set.

Også skovforordningen af 1805, baggrunden for dens tilblivelse og senere betydning behandles udførligt. Der berettes også om de forskellige forsøg på at få forordningen ophævet, kulminerende med Estrups lovforslag i Rigsdagssamlingen 1866–1867. Det endte med, at forslaget måtte tages af bordet, hvorefter fredskovsforordningen var gældende helt frem til den første skovlov i 1935.

Fritzbøger behandler også fremkomsten af en egentlig skovbrugsuddannelse, først med lærere fra Polyteknisk Læreanstalt, siden 1863 på den nyligt oprettede Landbohøjskole.

Bogen er præget af et mangfoldigt person- og stednavnestof. Det havde været spændende, om der havde været plads til en sammenhængende og mere fyldig beskrivelse såvel af en række af de centrale personer som af nogle af de mere betydningsfulde skove. Det har imidlertid ikke kunnet tilgodeses med den opbygning, forfatteren har valgt at give sin bog. Til gengæld er der blevet plads til både et fyldigt, kombineret person- og sagregister og en udførlig bibliografi.

Hvad angår udstyr, teknik og layout er det en flot bog, Gyldendal har udgivet i samarbejde med Miljøministeriet og Skov- og Naturstyrelsen.

Poul Ravnløkke

Rolf Fladby: Småsamfunn og storsamfunn. Bidrag til norsk historie gjennom 3–4 hundre år. Norsk lokalhistorisk institutt, Oslo 1994. 204 s.

Rolf Fladby var i 30 år leder af Norsk lokalhistorisk institutt. Nu har instituttet publiceret en række af hans kortere, skriftlige arbejder fra perioden 1967–1990 for derved at gøre dem mere tilgængelige. Udvalget afspejler Fladbys – og instituttets – alsidige virke inden for forskning og formidling. Det spænder fra indlæg ved internationale historikerkongresser og artikler i (Norsk) Historisk Tidsskrift til bidrag i lokalhistoriske årbøger og foredragsmanuskripter.

Den tidsmæssige afgrænsning er ca. 1500–1860, men tyngden ligger klart på den første halvdel af perioden. Den geografiske afgrænsning varierer. Nogle artikler handler om hele Norge – andre holder sig inden for en enkelt landsdel eller et sogn. Til den første gruppe hører bl.a. en undersøgelse af den betydelige vækst i bebyggelse og befolkningstal i 1500–1600-årene. Fladby påviser meget store regionale forskelle; fremgangen var størst i de mar-

ginale områder, der var blevet affolket i senmiddelalderen.

Komparativ metode anvendes også i analysen af, hvor mange bønder, der blev valgt som »ordførere« i de forskellige kommunale og amtskommunale organer 1838–1862. De markante, regionale forskelle kan ikke begrundes økonomisk. Derimod spillede det en stor rolle, om der var fremtrædende bondeagitatorer på egnen. Generelt var bondestanden dog klart underrepræsenteret – og embedsmændene tilsvarende overrepræsenteret – blandt de første kommunale ledere. Fladby tager dette som et tegn på, at der ikke eksisterede så stærkt et modsætningsforhold mellem bønder og embedsmænd, som visse ældre, norske historikere (navnlig Koht) har givet udtryk for, jvf. Øystein Rians fortræffelige historiografiske oversigt: *Den frie og stolte norske bonden. Myter og realiteter, Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca. 1550 – 1750*, red. Harald Winge, Oslo 1992. For hvis bønderne i alminnelighed hadde hatt følelsen av å være utsatt for overgrep fra embetsmenn, er det ganske urimelig å tenke seg at de ville ha valgt sine plageånder til ledere, skriver han.

Forholdet mellem lokalbefolkning og øvrighed behandles også i flere af de lokalt orienterede artikler. Fladby fremhæver her, at den norske bonde ikke kunne betegnes som retsløs, ligesom han bestemt heller ikke var »noe umælende væsen«. Det omfattende supplikmateriale viser nemlig, at bønderne gerne protesterede til rigsmyndighederne over skatter og andre ubehageligheder, og undertiden førte dette til lempelser af forholdene.

Det kan være betænkeligt at sammenbringe artikler fra så mange forskellige publikationer, og resultatet er da heller ikke ubetinget vellykket. Vel supplerer mange af artiklerne hinanden ganske fint, men der er også en del overlapninger. Og hensynet til de vidt forskellige målgrupper med hver sine forudsætninger giver bogen en noget flimrende karakter. Navnlig forekommer det problematisk at genoptrykke Fladbys opposition til Øystein Rians disputats i uændret form. Ganske vist rummer dette indlæg mange væsentlige betragtninger (bl.a. om værdien af at skrive regionalhistorie), men en stor del af pladsen anvendes til en kildediskussion, som formentlig kun vil have interesse for den læser, der har disputatsen i frisk erindring.

Kombinationen af »videnskabelige« og populært anlagte artikler gør det naturligt at sammenligne den indholdsmæssige værdi af de to typer bidrag. Som helhed står de populære artikler ikke tilbage for de videnskabelige. En af de mest interessante og perspektivrige artikler er således hentet fra årbogen for Romerike (nord for Oslo). Den handler om en voldssag

fra 1585, der endte med at blive genstand for en grundig drøftelse på herredagen. Spørgsmålet var, om voldsmanden, der var foged på et gods, skulle betale sagefald til godsejeren (i overensstemmelse med den danske opfattelse af hals- og håndsret) eller til kongen/lensmanden (som det var foreskrevet i norsk ret). Herredagen bestemte sig for »den norske løsning«. Tres år senere fik adelen nye privilegier, og fra nu af havde den danske opfattelse af hals- og håndsret også gyldighed i Norge.

Bogen slutter med en 22 sider lang fortegnelse over Rolf Fladby's samlede forfatterskab (incl. anmeldelser).

Jørgen Mikkelsen

Harald Jørgensen: En amtmænd skriver breve. J.S. Møsting som amtmænd i Haderslev efter hans breve til Johan Bülow 1789–1804. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 70, 1993. 123 s., 148 kr.

Et uformelt foredrag i en sluttet kreds gav anledning til, at Harald Jørgensen skrev sin bog om J.S. Møstings amtmændstid i Haderslev. Det fortæller forfatteren i sit forord, og man må betragte denne oplysning som en invitation til, at også læseren placerer sig i den dybe lænestol og læser bogen som en god historie. Det må også være på det grundlag, vurderingen bør hvile.

Bogens struktur er da heller ikke bestemt af en videnskabelig problemstilling, men derimod af et afsluttet forløb i et menneskes liv.

Udgangspunktet er det ensformige, kedelige liv ved hoffet i 1780'erne, som den unge opvartende kammerherre J.S. Møsting gerne så afløst af et mere udfordrende og selvstændigt liv som amtmænd. Efter at have fået afslag på sin ansøgning om embedet i Tønder søgte han embedet som amtmænd over Haderslev amt. Møsting blev udnævnt i oktober 1789.

Optakten bliver efterfulgt af kapitlet »En amtmænds stilling indenfor sønderjysk administration ca. 1790 med særligt hensyn til forholdene i Haderslev amt«. Her præsenterer Harald Jørgensen bl.a. de opgaver, Møsting stod i begreb med at skulle løse, dernæst stedet: Haderslev amt og amtmændsgården. Sammen med Møsting forbereder vi os (i principet) på tiltrædelsen.

Fortællingen genoptages ved Møstings ankomst til Haderslev. Her blev han straks konfronteret med problemet omkring den påtænkte deling af amtet. Det fordrede en tilsvarende deling af arkivet og dermed ansættelse af kontorfolk til at løse opgaven. J.S. Mø-

sting foretog som nytilltrådt amtmænd en rejse til Gråsten for at besøge hertugen af Augustenborg og til Gottorp slot, hvor statholderen over Slesvig-Holsten, landgreve Carl af Hessen residerede. På denne rejse blev Møsting indviet i visse royale forviklinger, og han traf kronprinsens kommende gemalinde, som han fandt indtagende, af væsen både behagelig og oprigtig.

Kapitlerne 7 og 8 omhandler de vilkår, Møsting blev budt som amtmænd – først og fremmest en stor arbejdsbyrde, amtet blev nemlig ikke delt, og en beskednen aflønning. Under tiden kunne Møsting såmænd ønske sig tilbage til hoflivet. Harald Jørgensen lader os i disse kapitler følge Møsting lidt ad vejen på inspektionsrejser rundt i amtet, og vi får et indblik i dagligdagen på amtmændskontoret. Et særligt problem i tiden for den kongelige amtmænd var den franske revolutions dønninger. Også enkelte haderslevborgere blev grebet af de farlige tanker, og Møsting måtte være årvågen og aflægge beretning derom til sine overordnede.

Undervejs i sin amtmændstid bedredes Møstings økonomiske forhold, og efterhånden fandt han sig vel også med livet i provinsen. I 1804 blev han imidlertid udnævnt til præsident for Tyske Kancelli, og han forlod Haderslev.

Ligesom bogens struktur retter sig efter fortællingens naturlige forløb, bliver historien også langt hen ad vejen *fortalt*. Sine steder drukner den røde tråd dog i detaljer. Den gode fortæller begynder med at præsentere sin hovedperson; men for alle andre end slægtshistoriske feinschmeckere vil Harald Jørgensens udførlige udredning af både hr. og fru Møstings slægtsforhold dog nok virke noget trættende. Der er også andre brud på fortællingen. Før Møstings ankomst til sit nye embede sættes læseren ind i den nyudnævntes udsigter – hvilken sammenhæng, han som amtmænd vil komme til at indgå i. Ideen er god; men som allerede kapitlets citerede titel antyder, så brydes stilen. Harald Jørgensen udnytter ikke fuldt ud, at han har en hovedperson, som kunne gøre dette stykke administrationshistorie vedkommende. Han anlægger den klassiske videnskabelige synsvinkel i stedet for gennemført at se embedet fra Møstings side.

Et stykke henne i kapitlet får vi dog ansatser til fine miljøskildringer, som når postvognen følges, fra den skrumler i land i Årø-sund, kører syd om Haderslev fjord og ind gennem byen til postgården på Nørregade. På den måde appellerer Harald Jørgensen til sine lokalt kendte medvidere; men dialogen får et skud for boven, når han placerer postgården i den bygning, »som i dag rummer det kendte Høppners Hotel«. »Høppner« er rigtigt nok lidt

af et lokalt fænomen; men der har nu ikke været noget hotel i mindst 20 år.

Et særdeles spændende kapitel handler om det åndelige klima i Haderslev. Men beretningen om de revolutionære haderslevere er lidt skuffende afsluttet, næsten før det er begyndt. Det synes ikke at skyldes, at kilderne er udtømt. Snarere har Harald Jørgensen ikke villet spille sit krudt på en sag, som allerede er beskrevet af Johan Hvidtfeldt i Sønderjyske Årbøger.

Årsagen kan også ligge i, at Harald Jørgensens hovedkilde ikke yder noget bidrag til dette spørgsmål. Hovedkilden er angiveligt – både i bogens titel og i en udførlig, indledende redegørelse – J.S. Møstings breve til vennen Johan Bülow. Harald Jørgensen fremlægger her et hidtil ubenyttet kildemateriale, hvilket i sig selv er prisværdigt. Problemet med brevene er, at de er trivielle. Det mest interessante brev ifølge Harald Jørgensen selv er det, som beskriver Møstings tiltrædelsesrejse, under hvilken han erfarer, at hertugen af Augustenborg er misfornøjet med kongehuset.

Et brev, som blotlægger forviklinger i magtens centrum, vil naturligvis altid være af værdi. Harald Jørgensen analyserer imidlertid ikke dette eller andre breve, fremhæver ikke dets betydningsindhold. Han refererer, og det er spørgsmålet, om ikke et referat af et personligt brev altid vil virke banalt. Referatet understreger nemlig alle banaliteterne; men det personlige, som er brevets puls, går tabt. Havde fortælleren nu ikke gemt sig bag referatet, men været lidt mere synlig i holdning og ord, kunne brevets puls være blevet erstattet af fortællerens.

Alt i alt er brevenes bidrag til helheden minimale. De udgør nærmest et lidt hengemt, kraftløst krydderi i en ellers solid kost. Imidlertid har kokken bedt os lægge særlig mærke til, hvorledes retten er krydret, så i glad forventning smager vi efter – først den ene mundfuld, så den næste; men trods anstrengelserne forbliver smagsløgene uberørte.

Brevene kan have nok så megen historisk kildeværdi, men i referatform har de ikke kraft til at drive en fremstilling frem. Samtidig blokerer de oppustede forventninger til brevenes særlige »punch« for en tilegnelse af de kvaliteter, bogen vitterligt har.

For det skal ikke lades usagt, at med »En amtmand skriver breve« har Harald Jørgensen også givet et forfriskende bud på en ny måde at formidle administrationshistorie, påpeget en synsvinkel, som i nogen grad kan anlægges selv uden eksistensen af et brevmateriale. Ved at benytte amtsarkivet vil amtmandens person ganske vist træde i baggrunden til fordel for måden at varetage opgaverne og til fordel for de mennesker, som henvendte

sig til amtmanden, søgte om skilsmisse eller appellerede om løsladelse fra fattighuset. Man går glip af hovedpersonens mening om kronprinsens forlovede; men får i bytte et fattiglems udtalelse om sin situation. Om det er et godt eller dårligt bytte, afhænger blandt andet af, hvorledes kilderne udnyttes formidlingsmæssigt, og hvorvidt de naturligt bidrager til helheden.

Annette Østergaard Schultz

Finn Grandt-Nielsen: Danske billetter. Lokale nødpengesedler fra Napoleonskrigenes tid 1807–1816. Danmark, Hertugdømmerne og Færøerne. Dansk Numismatisk Forening og Odense Bys Museer, Fynske studier 16, 1993. 328 s., 350 kr., for medlemmer af DNF 275 kr.

Det er et overmåde smukt katalog, Dansk Numismatisk Forening og Odense Bys Museer er gået sammen om at udgive. Grafikeren Erik Ellegaard Frederiksen sikrer hånd ligger bag typografien og tilrettelæggelsen, illustrationerne er store og velreproducerede, hvad enten det gælder kortmaterialet, kobberstikkene eller det egentlige emne, *billetterne*.

Til gengæld er den indledende tekst ubegribelig indforstået. Det er en samler, der skriver til andre ligesindede. Hvordan kan man f.eks. lancere en bog under titlen *Danske billetter* og helt undlade at forklare begrebet? Umiddelbart må sammenhængen findes udi det franske, hvor »argent« betegner penge i bred forstand, mens »billet (de banque)« er betegnelsen for pengesedler. I Finn Grandt-Nielsens artikel i *Siden Saxo*, 1994, nr. 1, bruges begrebet »pengebilletter«, men ellers ses ingen tilløb til forklaring på dette langtfra indlysende fænomen. At undertitlen taler om lokale nødpengesedler fra Napoleonskrigenes tid hjælper ikke meget på sagen.

Bogens emne berører det helt elementære forhold mellem naturalieøkonomi og pengeøkonomi, hvor det sidste betyder, at man accepterer mønter og efterhånden også sedler (generelt fra 1700-tallet) som repræsentanter for værdier. Men den store gåde, som er særdeles relevant i denne sammenhæng, nemlig hvordan man skaber tillid til et pengesystem, diskuteres end ikke. Det havde været nyttigt med en indføring i mønternes og seddelpengenes historiske forudsætninger: den forbløffende historie om folks tiltro til et i princippet værdiløst stykke papir. Nødpengesedler forudsatte i hvert fald tillid til udstederen, men måske var de personer, som pengebilletterne

først og fremmest var tiltænkt, ikke i en position, hvor de kunne kræve klingende mønt.

For den mere almindeligt interesserede læser er det formentlig indledningsafsnittet, der har størst interesse. Især fordi netop denne periodes økonomiske historie har en central placering i Danmarkshistorien. Men bidrag til forståelse af sammenhængene yder dette værk ikke. Det er f.eks. ret misvisende at give et kort afsnit overskriften »Krigen 1807« og så udelukkende beskæftige sig med den manglende småmønt under krigen. Det såkaldte engelske resumé bagerst i bogen derimod giver en udmærket indføring i baggrunden for pengemanglen – eller rettere manglen på småmønter.

Et af de centrale spørgsmål er: hvem udstedte, og hvem modtog nødpengesedler? Det fremgår nok, at det er de mindre, private foretagere og embedsmænd i lokalsamfundene, der udstedte pengebilletterne i perioden 1807–1816. Det er også tydeligt, at det efter begyndelsen på Fyn i krigsåret 1807 især var de jyske provinsbyer, der førte an med nødpengesedlerne. Men nogen systematisk diskussion af udstedernes socioøkonomiske tilhørsforhold eller den geografiske forskydning leder man forgæves efter. Det er måske heller ikke et katalogs formål, dog kunne man nok have ønsket sig et oplæg til de perspektiver og problemstillinger, andre historikere så må arbejde med. Modtagerne berøres desværre kun perifert, men det er dog ikke uinteressant – som det fremgår flere steder i kataloget – at nødpengesedlerne først og fremmest blev udstedt som betalingsmiddel til småkårsfolk i byerne og i lokalsamfundenes fattighuse og arbejdsanstalter.

Mangt et spændende emne lades i stikken i den kronologisk opbyggede indledning, der hverken udmærker sig ved klart sprog eller ved tilstrækkelig fast opbygning. Læseren trættes i stedet med lange, unødvendige citater (især s. 21) og en subtil sammenligning med Italiens småpengemangel i slutningen af 1970'erne (s. 8–9).

Kataloget som sådant må have stor lokal-historisk interesse. Finn Grandt-Nielsen har lagt en vældig arbejdsindsats for dagen med hensyn til de biografiske og slægtshistoriske oplysninger om billetudstederne. På den måde er kataloget en guldgrube for samlere og slægts- og lokalhistorikere. Det spændende emne repræsenterer en niche i Danmarks økonomiske historie, men den alment historici-interessererede får ikke megen hjælp her, hvad enten det gælder pengevæsenet, socialhistorien eller den tragiske historie om ulykkes-årene i begyndelsen af 1800-tallet.

Niels Peter Stilling

Poul Erik Olsen, udg.: *Hvis de skulle reddes – Indberetninger om arkivundersøgelser ved de lokale embeder 1880–83*. Rigsarkivet, Studier og kilder 7, 1992. 126 s., 125 kr.

En krone og fem øre var den formidable udgift, da den daværende fuldmægtig i Kongerigets Arkiv og senere rigsarkivar A.D. Jørgensen i 1880 tog toget til Hørsholm for at aflægge det første af en lang række arkivbesøg. I Kongerigets Arkiv havde man indset, at der spredt rundt om i landet på de offentlige kontorer havde aflejret sig et værdifuldt historisk materiale, og arkivets leder, Johan Grundtvig, havde derfor udvirket en »fyrstelig« bevilling på 1.600 kr. om året i fem år til arkivundersøgelser ved de lokale embeder.

Allerede i løbet af 1880 fik man et sikkert fingerpeg om, hvilke embedstyper der særligt lå inde med store og gamle samlinger, og konklusionen på det første års undersøgelser blev da også, at der var tale om *historiske skatte, der både i rigdom og ælde langt overgår, hvad man troede eller turde vente*.

En ting var imidlertid det bevarede materiales værdi, noget andet dets opbevaringsforhold. Arkivdannelsen ved de enkelte embeder lod som hovedregel meget tilbage at ønske, og der var opbevaringsmæssigt rent ud sagt katastrofale forhold mange steder. Det var absolut undtagelsen, når der kunne indberettes om velordnede og fortegnede sager, opstillet på passende reoler i rimelige arkivlokaler. Langt oftere var der tale om nedslående meldinger.

En del steder måtte man ligefrem indberette, at der ikke syntes at eksistere noget arkiv. En af indberetningerne kan da også oplyse, at da en sjællandsk provst i 1860 skulle aflevere sit embedsarkiv til sin efterfølger, havde han fået sin søn, Indre Missions senere førstemand, Vilhelm Beck, til at hjælpe på en særdeles resolut måde: To vognlæs papirer blev kørt ud og brændt op i præstegårdens mose!

Landets gejstlighed interesserede sig øjensynligt mere for det himmelske end for det jordiske og fik bestemt ikke ubetinget første-karakter i arkivpleje. Hos biskoppen i Ribe var luften i arkivlokalet *forpestet af uddunstninger fra de fugtige vægge, det med skimmel plettede gulv og de mangfoldige uordnede papirer*, og lokalet anvendtes også som oplagsplads for nedfalden frugt. I dokumentskabet lå der lampeglas, mens mørnede papirer i nogle skuffer syntes at have været i anvendelse som pudseklude. Meget bedre så det ikke ud hos bispekollegaen i Århus, hvor der berettedes om et skab, hvis sager var mere fugtige end alle an-

dre. En protokol i skabet havde læderbind og var så skimlet, at den godt kunne forveksles med *molboernes blodpølse*.

Også andre embeder anvendte tvivlsomme arkivlokaler – f.eks. åbne lofter under stråtag, hvor arkivalierne kunne være anbragt tæt op ad skorstenen eller sammen med stedets tørvebeholdning. I Hjørring havde amtmanden ganske vist fundet plads til arkivsagerne på et åbent loft under et teglstenstag, men her var der til gengæld huller i brædderne, der adskilte loftet fra vaskehuset nedenunder, så vanddampen rigtigt kunne stige til vejrs.

Arkiverne blev som regel betragtet som en byrde, og arkivarbejdet blev betroet *ganske uskikkede personer, arrestforvarere, rådstuetjenere og bude*. Der var dog også opløftende momenter på inspektionsrejserne.

Til lyspunkterne hørte, at man i forbindelse med byggeriet af periodens mange nye rådhus var begyndt at indrette brandfri arkivrum. Og mange af de besøgte lovede snarligt forbedrede forhold. De embeder, der havde ofret flest ressourcer på at bringe deres arkivmateriale i orden, var imidlertid typisk også dem, der nødigst ville aflevere, og i forbindelse med indberetningsvirksomheden kom det – som forudset af arkivarerne i Kongerigets Arkiv – til at stå ganske klart, at det ville være hensigtsmæssigt under alle omstændigheder at satse på oprettelsen af *flere* statslige arkivinstitutioner. På den måde kunne man få plads til en betydelig indsamling, og samtidig kunne man sikre, at ikke alt arkivmateriale skulle samles i København. På sin vis har de nuværende landsarkiver og de mange lokalarkiver altså rod i samme tanke.

De mange, kun lidt varierende beskrivelser kan virke en anelse trættende og er selvfølgelig bedst for »kendere«, men alt i alt er der tale om en fortjenstfuld udgivelse af de mange indberetninger. Mange embeders arkivhistorie belyses i glimt, og det samlede billede er ikke lystigt. Bogen viser dog tydeligt, at det var ved at få beg – eller blodpølse – på fingrene, at datidens arkivarer fremmede »arkivsagen«. Det er en vigtig pointe.

Jørgen Thomsen

Nete Balslev Wingender: Gammel og fattig. Skøn og ret i den tidlige alderdomsforsorg. Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1993. 188 s., 300 kr.

Med sin bog *Gammel og fattig* har Net Balslev Wingender ydet et vægtigt bidrag til dansk såvel forvaltnings- som socialhistorie. Der er i dansk historieforskning langt mellem

de empiriske studier i den kommunale administrations- og forvaltningshistorie. Et forhold, der godt kan undre, når man tager i betragtning, hvor stort og bredt et spektrum af offentlige opgaver, der efterhånden er blevet udlagt til kommunerne. Det er derfor ekstra glædeligt, at der nu foreligger et sådant bidrag, der udnytter det kommunale arkivmateriale.

Det offentlige fattigvæsens og socialforsorgens udvikling har ganske vist været et af de emner, der har tiltrukket sig større opmærksomhed fra historikerside, det gælder også nærværende anmelder, men de fleste undersøgelser har, som Net Balslev Wingender også bemærker, koncentreret sig omkring lovgrundlaget og de formelle, administrative strukturers tilblivelse og udvikling. Det er Net Balslev Wingenders fortjeneste, at hun i sin undersøgelse af alderdomsunderstøttelsesloven af 1891 er gået videre og ser på lovens modtagelse i lokalforvaltningen, på hvordan man lokalt organiserede administrationen af loven, og først og fremmest hvordan man i praksis forvaltede lovens bestemmelser. Endelig søger hun også at belyse brugernes synsvinkel ved at se på en række klagesager.

Efter et indledende kapitel om tilblivelsen af alderdomsundersøttelsesloven går hun over til at se på lokalforvaltningens reaktion på loven. Vedtagelsen af alderdomsunderstøttelsesloven skabte megen debat i lokalforvaltningerne. Den var – som forfatteren gør rede for – kommet meget pludselig og oven i købet midt i et regnskabsår. Man var usikker på tolkningen af lovens bestemmelser. Det skortede på klare regler og vejledning fra ministeriets side, og naturligvis frygtede man i kommunerne for de økonomiske konsekvenser af loven – med god grund, skulle det vise sig. Nogen begejstret modtagelse lokalt var der altså ikke tale om. Loven var til stadighed til debat, og omkring århundredskiftet sendte et folketingsudvalg, der var nedsat til at se på behovet for eventuelle lovændringer, spørgsmålet om loven og dens virkninger til høring hos landets amtmænd og kommunale myndigheder. Folketingsudvalgets holdning til det kommunale selvstyre illustreres i øvrigt meget sigende af følgende bemærkning i udvalgets konklusion på de indsendte høringssvar, nemlig: *at der kunne stilles spørgsmål ved, om de kommunale bestyrelser var et pålideligt udtryk for befolkningens ønsker*. Sådan!

Frygten for øgede udgifter var klart styrende både for kommunernes syn på loven og for deres praksis. Udgifterne til alderdomsunderstøttelsen blev finansieret over skatterne, dels af kommunerne selv, dels af staten med op til halvdelen af kommunernes udgifter. Indtil 1902 var der imidlertid lagt loft over statstilskuddet. Kommunernes problem var derfor,

at de ikke med sikkerhed kunne vide, hvor stor en del af deres udgifter, de ville ende med at kunne få refunderet. Nete Balslev Wingender viser, hvor dygtige kommunerne meget hurtigt blev til at finde det rigtige niveau. Det lykkedes dem stort set at holde udgifterne på et sådant (lavt) niveau, at de fik det maksimale udbytte af statstilskuddet, dvs. halvdelen af de samlede udgifter.

For at loven kunne træde i kraft, måtte kommunerne organisere forvaltningen af dens bestemmelser og oplyse og vejlede de kommende brugere. Ikke mindst det sidste kunne det skorte på. Nete Balslev Wingender har flere eksempler på, at de kommunale myndigheder i deres rådgivning til de gamle havde svært ved at se bort fra kommunens egne økonomiske interesser. Men der kunne også opstå problemer, simpelthen fordi det blandt sognerådsmedlemmerne kneb med forståelsen af eller kendskabet til lovens bestemmelser.

De to mest centrale kapitler i bogen er uden tvivl kapitel 5 og 6, der behandler dels kommunernes sagsbehandling, dels praksis i ankesager. Nete Balslev Wingender har kun haft et år til sin rådighed, og hun har derfor måttet begrænse sin undersøgelse af den konkrete kommunale praksis til i hovedsagen at se på behandlingen af de første ansøgere om alderdomsunderstøttelse i købstadskommunen Ringsted. Hendes konklusioner må derfor nødvendigvis blive af begrænset rækkevidde. Det gør dog ikke resultaterne mindre interessante, netop fordi det er den første undersøgelse af sin art, og fordi hun supplerer sine resultater her med en undersøgelse af behandlingen af en række klagesager fra hele landet i Indenrigsministeriets 1. departement.

Med udgangspunkt i de undersøgte eksempler fra Ringsted gør hun opmærksom på de mange enker blandt de alderdomsunderstøttede. Der synes således at være belæg for at betragte den tidlige alderdomsforsorg som primært en enkeforsørgelse. En anden – og måske nok heller ikke så overraskende – konklusion er, at understøttelserne var meget små. Denne meget forsigtige kommunale forvaltningspraksis affødte en stadig strøm af ansøgninger om forhøjelse af understøttelserne, der hurtigt langt oversteg antallet af førsteangangsansøgninger. Alt sammen er det med til at tegne et billede af en forsørgelse, der generelt blev forsøgt holdt på et minimum.

I behandlingen af ansøgningerne opdeltes ansøgerne i kategorier efter trang og værdighed – en kategorisering, som loven lagde op til. Hvor restriktivt og hvor forskelligt denne kategorisering blev anvendt i kommunerne, er et spørgsmål, som Nete Balslev Wingenders undersøgelse af gode grunde ikke kan besvare. Her må der flere sammenlignende undersøgel-

ser af den kommunale forvaltningspraksis til.

Alderdomsunderstøttelsesloven gav ansøgerne mulighed for at klage, hvis de ikke var tilfredse med kommunens behandling. De havde mulighed for at anke sagen til amtmanden. Gav han efter sin undersøgelse kommunen medhold, var sagen dermed afgjort. Gav amtmanden derimod ansøgeren medhold, havde kommunen mulighed for at indanke sagen for ministeriet. En nærmere undersøgelse af ankesagerne kan dermed belyse både centraladministrationens tolkning af loven og eventuelle divergenser mellem den lokalt placerede amtmand og centraladministrationen. Ankesagerne bliver dermed et centralt kilde-materiale til belysning af praksis og holdninger centralt og lokalt, og af de forskellige opfattelser af trang og værdighed mellem forvaltere og brugere af loven.

Nete Balslev Wingenders behandling af ankesagerne viser, at amtmandens undersøgelser ofte faldt ud til fordel for klageren. En opgørelse fra Holbæk amt over udfaldet af klagesager i årene 1891–1896 viser, at amtmanden havde imødekommet 44–48 % af klagerne, en bemærkelsesværdigt høj procentdel. Interessant er også Nete Balslev Wingenders påpegnings af den principielle konflikt, klagesagerne gav anledning til mellem kommuner og amtmand. I Sorø amt lod amtmanden rutinemæssigt klagesager undersøge ved politimyndigheden. Herved fandt kommunerne deres selvbestemmelse gået for nær. Tildelingen af alderdomsunderstøttelse var – mente de – en kommunal sag, som først vedkom politimyndighederne, når de kommunale myndigheder forlangte optaget politiforhør for at prøve en ansøgers værdighed. Amtmanden i Sorø forsvarede sig med, at da sognerådet selv var part i disse klagesager – det sad jo på pengekas-sen – var det nødvendigt for ham at skaffe sig oplysninger om klagerens trang og forhold ad anden vej, og det mest frugtbare var at benytte den lokale politimyndighed, både p.g.a. af dens lokalkendskab, og fordi kun politimyndigheden havde midler til at kontrollere rigtigheden af sognerådets påstande. I det øjeblik, en alderdomsunderstøttelsessag blev indan- ket, var den ikke længere et kommunalt anliggende, men en øvrighedssag. Det interessante er, at Nete Balslev Wingender i de konkrete sager, hun gennemgår, klart kan eftervise, at netop det lokale skøn over ansøgenes trang og værdighed i høj grad kunne variere alt efter, om skønnet blev foretaget af sognerådet eller af den lokale politimyndighed. Mest tolerant i sin vurdering var politimyndigheden, der jo heller ikke skulle tage hensyn til kom-munekassens beholdning.

Nete Balslev Wingender finder, at antallet af klager fra de gamle var forholdsvis beske-

dent, og hun viser, at det desuden var faldende. Hun forklarer dette med, at der formentlig var mange gamle, der slet ikke var klar over, at de havde mulighed for at lade amtmanden prøve deres sag, og desuden, at mange gamle formentlig veg tilbage for den optrævelse af deres forhold, en klagesag ville indebære. Måske har de heller ikke villet lægge sig ud med egnens dominerende gårdmænd, der sad i sognerådet, og som de gamle var afhængige af. At antallet var faldende, kunne tages som et udtryk for en mere liberal forvaltning af loven og dermed en faldende utilfredshed, hvad Nete Balslev Wingender dog ikke finder sandsynligt. Hun mener, at utilfredsheden efterhånden blev kanaliseret over i den stigende strøm af ansøgninger om forhøjelse af den tildelte understøttelse.

Desværre har læseren ingen mulighed for at tage stilling til disse vurderinger. Nete Balslev Wingender opgiver nogle tal på antallet af klager i Sorø og Holbæk amter, men da tallene ikke bliver sat i forhold til antallet af sager, der blev behandlet i kommunerne, og til hyppigheden af afslag i dette led, er det ikke muligt at vurdere, om antallet er højt eller lavt. Man kunne lige så vel undre sig over, at gamle og svage mennesker, der var afhængige af deres omgivelser, overhovedet turde klage og dermed underkaste sig den grundige politiuundersøgelse, det medførte. At antallet af klager var faldende i perioden, kan desuden have haft andre grunde. Vi ved intet om, hvilke konsekvenser det at rejse en klagesag kunne få for de gamle i lokalsamfundet, selv om de endte med at få medhold af amtmanden.

Den største svaghed ved denne del af undersøgelsen – en svaghed, som forfatteren selv gør opmærksom på – er dog, at Nete Balslev Wingender kun i meget ringe omfang har set på de sager, sognerådene indankede til Indenrigsministeriet. Vi ved derfor intet om, hvor ofte kommunerne indankede amtmandens afgørelser, og heller intet om ministeriets stillingtagen. Skal vi kunne vurdere kommunernes handlefrihed og forvaltning inden for dette område, er det centralt også at få dette aspekt med.

Med Nete Balslev Wingenders bog har vi fået et vigtigt bidrag til aldersforsørgelsens historie og til dansk forvaltnings- og socialhistorie. Der er stadig behov for en række undersøgelser, såvel af den kommunale forvaltningspraksis som af forholdet mellem lokalforvaltning, amt og ministerium. Men med bogen *Gammel og fattig* er vi kommet et stykke videre. Skade derfor, at Jurist- og Økonomforbundets forlag har sat prisen så højt, som tilfældet er. Til den pris burde bogen have haft et ganske anderledes udstyr. Layoutmæssigt er den bestemt ikke nogen pyrd, og det

kan undre, hvordan det er muligt for et trykkeri i dag at lave så mange dårlige billedgenivelser. Emnet og dets behandling havde afgjort fortjent en bedre indpakning.

Inge Bundsgaard

Erik Jørgensen, red.: Skolen i Birkerød 1868–1993. Fragmenter af Birkerød Gymnasiums historie i 125 år. Strandbergs Forlag 1993. 256 s., 200 kr.

Vel vidende, at Leif Panduros fremragende roman *Rend mig i traditionerne* er et karikeret portræt af hans skoletid på Birkerød Gymnasium i 1930'erne, er det med spændte forventninger, man giver sig i kast med jubilæumsskriftet om skolen.

Lad det være sagt med det samme, denne bog er ikke så morsom som Panduros roman, men til gengæld giver den et noget mere nuanceret billede af livet og menneskene på den gamle skole.

Skolens historie tager faktisk sin begyndelse allerede i 1858 – ti år før den officielle grundlæggelsesdato for skolen. Dette år blev den unge cand.phil. Johan Mantzius nemlig ansat som huslærer hos præsten i Birkerød. Mantzius havde evner som lærer, og snart begyndte han også at undervise børn fra byen, så præsten ikke skulle være alene om at betale hans løn.

I 1868 giftede Mantzius sig med en formuende kvinde, og han kunne derefter endelig oprette sin egen skole. Efter en beskednen begyndelse med 20 dagelever og 3 kostelever gik det i de følgende år hurtigt fremad, og allerede et årti senere havde skolen 67 dagelever og 43 kostelever.

Kostskolefunktionen var den primære indtægtskilde for skolen. Her kunne børn, hvis forældre var skilt, døde eller i udlandet, få uddannelse og opdragelse. Ligeledes var kostskolen en mulighed for børn, som boede for langt væk fra en eksamensskole, og for »vanskelige« børn.

Efterhånden som det offentlige skolesystem blev forbedret, forsvandt forretningsgrundlaget for de private skoler, og i 1920 blev også Birkerød Skole omdannet til et statsskole.

Kostskolen eksisterer stadig og henvender sig stort set til de samme grupper af børn og unge som ved oprettelsen. Denne del af skolen udgør dog nu kun en mindre del af et moderne gymnasium for Birkerød og omegn.

Bogens første halvdel bruges på en historisk-kronologisk skildring af skolens udvikling, mens den anden halvdel er reserveret til

erindringer fra tidligere og nuværende elever og lærere ved skolen. Begge halvdele er stykket sammen af mindre bidrag fra i alt tyve personer, og alle – med undtagelse af Birkerøds borgmester, der skriver et par sider om skolens betydning for byen – har haft personlig tilknytning til skolen.

Det er ikke rigtigt lykkedes at holde de to hovedafsnit adskilte. I den kronologiske del går det meget godt frem til omkring 2. verdenskrig, men herefter begynder skribenterne selv at have været på skolen i den periode, de skal skrive om. De kronologiske beskrivelser bliver så i højere grad præget af erindringer og polemiske indlæg i en debat om vores uddannelsessystem end af egentlig historieskrivning.

I erindringsdelen har redaktionen meget forståeligt lagt hovedvægten på nogle af de gamle elever, som er »blevet til noget«. Det er elever som forhenværende kirke- og kommunikationsminister Torben Rechendorff, forhenværende udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen og universitetslektor Pil Dahlerup. Nu er de, der er »blevet til noget«, ikke nødvendigvis også de bedste til at skrive erindringer eller dem, der har haft den mest interessante skoletid, så et par gode og sjove erindringer fra et par mere anonyme elever ville have livet op.

Et handicap ved adskillige af erindringerne er tillige, at de ikke nøjes med at berette om egne eller samtidige oplevelser, men også forsøger at fortælle historie. På den måde gentager bogen meget ofte sig selv, om end set med forskellige øjne. Sidstnævnte forhold er naturligvis også en af denne bogs store styrker, idet forholdene belyses og kommenteres fra mange sider.

Bogens layout er flot og indbydende, og omslagets kollage illustrerer på fortrinlig vis bogens indhold, der er fragmenter af Birkerød skoles 125-årige historie.

Holger Dyrbye

Ulla Dahlerup: Smedens søn og andre historier. Danske beretninger fra århundredets første halvdel. Gyldendal 1993. 296 s., 268 kr.

Erindringsbøger har vel altid været populære, men i de seneste år synes bogmarkedet at være blevet ganske oversvømmet af dem, og ikke blot erindringer af kendte personligheder. Det er blevet stadig mere populært at udgive erindringer af såkaldte »almindelige« mennesker. Utallige er de initiativer, der i disse år har til formål at få jævne, ældre mennesker til at nedskrive deres erindringer fra århundre-

dets første halvdel. Det er lige før, man kan begynde at tale om en »erindringsindustri«.

Det at indsamle erindringer og interviews som et led i kulturbevaringen er dog ikke nyt. Nationalmuseet har i mange år indsamlet erindringer, og de mange lokalarkiver og museer landet over har i adskillige år haft tilsvarende, lokalt funderede projekter på programmet. Det har været – og er – en god og nødvendig indsats. Erindrings- og interviewmateriale er et uvurderligt og uundværligt historisk kildemateriale. Det er også metodisk set et kompliceret materiale at håndtere, hvor det er helt centralt, at indsamlings- og interviewsituationen er veldokumenteret. Desværre er det et svagt punkt i mange erindringsindsamlinger. Glædeligt er det alligevel, at der sker så meget på dette område, som tilfældet er.

Men én ting er at indsamle erindringer som led i en bevidst kulturbevaringsstrategi, noget andet er at udgive dem. For en historiker kan det have stor værdi at gennemgå en lang række enstyeerindringer, men det er ikke det samme som at sige, at der er et stort behov for at udgive dem.

Ulla Dahlerups bog *Smedens søn og andre historier* er endnu et bidrag i den stadige strøm af »folkelige« erindringer. Bogen indeholder en række beretninger om jævne folks hårde barndom og ungdom i de første årtier af dette århundrede. Mange af beretningerne er velfortalte og gribende. De giver en række glimt af liv, levet på de nederste trin af den sociale rangstige. Noget egentlig nyt bringer de imidlertid ikke, og man må spørge sig, hvad vi skal med endnu en sådan erindringssamling på tryk.

Ulla Dahlerup fortæller i sin indledning, både hvordan bogen er blevet til, og hvorfor. Bogens beretninger er et resultat af interview med 108 ældre danskere. Heraf har Ulla Dahlerup udvalgt 14 beretninger, som hun har redigeret og bringer uddrag af i bogen.

I indledningen understreger hun bl.a., at det er vigtigt gennem erindringerne at kende til og huske på fortiden, hvis vi ikke skal blive halvtomme mennesker uden forståelse for sammenhængen med fortiden. Dette kan man som historiker naturligvis kun være enig med hende i. Den skeptiske og kyniske historiker begynder imidlertid at rumstere, når hun videre skriver, at bogen er tænkt som en tak til de ældre generationer, som i fattigdom og ved hårdt fysisk arbejde byggede det danske velfærdssamfund op, som vi måske er ved at for-møble..... Tak til alle dem fra de nederste sociale lag, som måtte lægge ryg til hårde livsbetingelser i første halvdel af 1900-tallet, fordi det var deres rolle at være folket. Og ikke nok med det, hun understreger senere, at bogen ikke blot

handler om de hårde livsbetingelser, men også om glæderne, omgangsformerne, familien m.m. *For var arbejdslivet hårdt i 1900-tallets første halvdel, var der dog også store kvaliteter. De ældre generationer levede i små, ret stationære samfund, hvor alle var hinandens nødvendighed.... At være hinandens nødvendighed er den eneste lim, som kan holde mennesker sammen. Penge og velfærd skaber derimod tit afstand mellem folk, rejser ligusterhække og gør os uafhængige af hinanden.*

Efter disse og flere lignende afsnit sad nærværende anmelder tilbage med en let kvalmende fornemmelse. Problemet er ikke, at Ulla Dahlerup skriver noget egentlig forkert. Problemet er tendensen i hendes indledning, som taget i sin yderste konsekvens maler billedet af det hårde, barske liv, hvor folk trods alt var lykkeligere end i dag, fordi de kom hinanden ved og levede tættere på naturen. Ikke nødvendigvis et billede, som Ulla Dahlerups interviewpersoner ville nikke genkendende til!

Det fremgår ikke klart, hvilke udvælgelseskriterier Ulla Dahlerup har brugt i sit redigeringsarbejde. Tendensen i indledningen rejser imidlertid spørgsmålet, om hun i særlig grad har lagt vægt på at bringe netop de erindringer og erindringsudsnit, der bedst illustrerer den hårde og barske hverdag. Som en historisk skildring af levevilkår i første halvdel af århundredet bliver bogen dermed problematisk.

Erindringer er interessant og spændende læsning. Det gælder også denne samling. Skal de gøre det ud for en historisk skildring, skal de imidlertid sættes i relation til den historiske samtid, de skildrer, ellers bliver billedet let forvrejdet.

Springer man indledningen over og læser beretningerne i *Smedens søn og andre historier* på deres egne præmisser, kan bogen imidlertid stærkt anbefales til en kold efterårsaften ved kaminilden.

Inge Bundsgaard

Florian Martensen-Larsen, Karl Peder Pedersen og Ditlev Tamm, red.: De kongelige amtmænd – en erindringsbog om amtmænd og amter før 1970. Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1992. 224s., 210 kr.

De kongelige amtmænd er på mange måder et interessant bidrag til dansk administrationshistorie. Her er samlet en lang række erindringer af amtmænd, amtsrådsmedlemmer, amtsfuldmægtige og andre, der har kendt og oplevet amterne og amtmændenes arbejde i

årene før, under og efter kommunalreformen i 1970. Oven i købet får vi også erindringer fra en tidligere rigsombudsmand og en forhenværende landshøvding om deres tid på Færøerne og Grønland.

Bogen indledes med en kort, men god og klar historisk oversigt over amterne og amtmændenes historie fra enevælden og frem til tiden efter 1970. Her får vi bl.a. en kortfattet oversigt over udviklingen i amtmændenes arbejdsopgaver og -områder. Lige siden amtsrådenes oprettelse i 1841 havde amtmændene indtaget en særlig dobbeltrolle. På den ene side var de – som de hele tiden havde været – statsmagtens regionale repræsentant og forvaltningschef, på den anden side var de ikke blot fødte formænd for de demokratisk valgte amtsråd, men også ledere af disses administration. Forholdet mellem amtmanden som den lokale statsembudsmand og de folkevalgte amtsråd er et af de områder, der i høj grad trænger til en nærmere udforskning, og som bogen giver et par interessante bidrag til. Mest hører vi om amtmændenes formelle og uformelle arbejdsopgaver. I 1950'erne og 1960'erne omfattede de vigtigste amtskommunale opgaver sygehusene, sundhedsvæsenet, veje, vandløb, havne, bygge- og udstykningsager, kultur- og skoleområdet og endelig tilsynet med kommunerne. Amtmændenes egne opgaver som statsembedsmand udgjordes først og fremmest af de såkaldte overøvrighedsforretninger, hvor de person- og familieretslige sager vejede tungest. Hertil kom amtmændenes rolle som anke- og appelinstans og tilsynsmyndighed med en række lokale myndigheder, og endelig sad de som formænd for en lang række råd og nævn.

Først med kommunalreformen ophørte amtmændenes besynderlige dobbeltrolle. Herefter blev der skellet skarpt mellem den statslige embedsmand og de folkevalgte råd. Amtsrådene skulle efter 1970 selv vælge deres formænd – amtsborgmesteren – som skulle stå i spidsen for amtsforvaltningen, og amtskommunerne overtog stort set alle de lokale, regionale forvaltningsområder såsom veje, sygehuse, socialforsorg og undervisning, mens amtmanden alene sad tilbage med de rent regionale statsopgaver. I realiteten betød det, at der ikke blev meget andet tilbage end person- og familieretssagerne og tilsynsrådene. Der skulle gå over ti år, før nye opgaver blev henlagt til amtmændene. I 1982 blev de gjort til formænd for de sociale amtsankenævn, hvis sekretariat dog forblev hos amtkommunerne, og derefter fulgte en gradvis, men kraftig forøgelse af deres opgaver. I 1992 flyttedes således sekretariatene for såvel de sociale ankenævn som revaliderings- og pensionsnævne over til statsamtmændene, som desuden blev formænd for de sidstnævnte nævn.

Det er bl.a. på baggrund af denne opgaveudvikling, at erindringerne fra amterne i årene op til kommunalreformen er interessante. I stort set alle erindringerne går det igen, at det, der optog amtmændene, og det, der beslaglagde deres tid, var rollen som formand for amtsrådet og de mange stående udvalg herunder. Hertil kom alle de andre lokale tillidsposter, som fulgte med for de fleste amtmænd. De person- og familieretslige sager var arbejdsmæssigt afgjort en biting. Som Børge Hancke Rossel, stiftamtmand over Københavns, Roskilde og Helsingør stifter og amtmand over Københavns amt 1965–1980, beretter: *Jeg tror, jeg havde 12 fuldmægtige, og til dem sagde jeg om familieretssagerne, at dem må de altså bare passe, og hvis de en gang imellem skulle komme i tvivl, så må de komme til mig. De kom aldrig – de var aldrig i tvivl.* Når man på den baggrund besluttede at bevare amtmandsembedet, er tanken ikke fjern, at det bl.a. skyldtes centraladministrationens ønske om og behov for at bevare en række højtrangerende slutstillinger til veltjente embedsmænd. I løbet af 1980'erne og 1990'erne har man så fundet nye anvendelser for disse embeder.

Erindringerne siger dog mest om tiden før 1970, og her er det bemærkelsesværdigt, så central en rolle amtmændene bevarede lige til det sidste. Flere af erindringerne er inde på forholdet til de folkevalgte amtsråd, der stort set forløb gnidningsløst, og hvor amtmændene klart synes at have set deres rolle som den neutrale formidler og mægler mellem de stridende folkevalgte parter, som formidler mellem amt og centraladministration og som den professionelle administrator. Noget anderledes har billedet naturligvis tegnet sig set fra

de folkevalgtes side. Her peger således Peter E. Eriksen, der fra 1958 til 1970 var medlem af Viborg Amtsråd og senere amtsborgmester, på de problemer, netop amtmændens meget centrale rolle skabte. Arbejdet i amtsrådene foregik for størstedelens vedkommende i de stående udvalg, og da amtmanden i reglen sad som formand for disse, kom udvalgene til at fungere meget selvstændigt, og kommunikationen udvalgene imellem var ringe. Det resulterede i, at det blev vanskeligt for de folkevalgte amtsrådsmedlemmer at have overblikket over sagerne. Amtsrådsmedlemmernes indflydelse på sagsbehandlingen mindskedes også af netop det forhold, at amtmanden forestod administrationen. Peter E. Eriksen udtrykker det på den måde, at amtmændene var flittige og forberedte sig grundigt, og at det medførte, at de øvrige mødedeltagere skulle være meget godt inde i stoffet for at kunne deltage i debatten. Hermed er formentlig peget på et par centrale punkter i forholdet mellem amtsråd og amtmand. Det er at håbe, at denne erindringsbog kan skærpe appetitten, så vi kan få en grundigere undersøgelse af hele dette problemfelt.

Bogen afsluttes med en interessant bygningshistorisk registrant over amtmændenes boliger, også et udtryk for de gamle amtmænds position. Endelig får vi en oversigt over amtmænd, overpræsidenter, landshøvdinge og rigsombudsmænd fra 1930 til 1992 samt en noget kortfattet, udvalgt bibliografi. En fornøjelig og tankevækkende bog, hvis eneste problem er den stedvis ret ringe kvalitet i billedgengivelserne.

Inge Bundsgaard